

9. Ближневосточный вектор внешней политики КНР [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/blizhnevostochnyy-vektor-vneshney-politiki-knr>. – Дата доступа : 02.11.2018.
10. Особенности и приоритеты внешней политики Китая в странах Ближнего Востока [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-i-prioritety-vneshney-politiki-kitaya-v-stranah-blizhnego-vostok>. – Дата доступа : 05.11.2018.
11. Многообещающее будущее: американское видение отношений Персидского залива с Китаем [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа : <http://rawabetcenter.com/archives/24665>. – Дата доступа : 10.11.2018.
12. Как удалось Китаю одновременно установить хорошие отношения с тремя врагами – Ираном, Израилем и Саудовской Аравией [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа : <https://arabicpost.net/politics/2018/07/الصين-الشرق-الأوسط-إسرائيل-إيران>. – Дата доступа : 14.11.2018.
13. Историческое развитие отношений стран Персидского залива и Китая [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа : <http://lasirener.com-التطور-التاريخي-للعلاقات-الخليجية-الصينية>. – Дата доступа : 12.09.2018.
14. Саудовско-китайские отношения [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа : <http://www.spa.gov.sa/viewstory.php?lang=ar&newsid=1531872>. – Дата доступа : 12.09.2018.

Поступила в редакцию 28.03.2019

А. Г. Цымбал

ІНФАРМАЦЫЙНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ КАЛЕКЦЫІ ДАКУМЕНТАЎ ГЕНЕРАЛЬНАЙ АКРУГІ БЕЛАРУСЬ АБ ПАЎСЯДЗЁННЫМ ЖЫЦЦІ ГРАМАДЗЯНСКАГА НАСЕЛЬНІЦТВА (1941–1943)

В статье исследован информационный потенциал Коллекции документов Генерального округа Беларусь (фонд 370 Национального архива Республики Беларусь). Документационное наследие оккупационных структур Генерального комиссариата «Беларусь» представляет собой исключительный по значимости и малоисследованный комплекс документов, который содержит богатый фактический материал относительно жизни населения Беларуси периода германской оккупации.

На частцы акупаванай тэрыторыі Беларускай ССР нацысцкай Германіяй была створана кіруючая акупацыйная адміністрацыя – Генеральны камісарыят «Беларусь» (ГКБ). Яго кіраўніцтва знаходзілася ў Мінску, дзейнасць ахоплівала каля 60 тыс км², а адміністрацыйны падзел ГКБ налічваў 11 абласных камісарыятаў.

Дакументальная спадчына акупацыйных структур ГКБ, змешчаная ў Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі Беларусь (фонд 370 Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь), уяўляе сабой выключны па значнасці і мала даследаваны фактычны матэрыял, датычны жыцця насельніцтва Беларусі

перыяду германскай акупацыі. Установа ажыццяўляла функцыі грамадзянскай адміністрацыі на частцы беларускіх зямель і з'яўлялася ключавым правадніком акупацыйнай палітыкі. Матэрыялы Калекцыі даюць уяўленне аб многіх аспектах жыцця праз прызму дзейнасці акупацыйнай адміністрацыі і праліваюць святло на шматлікія «белыя плямы» ў адносінах да выкарыстання эканамічнага патэнцыялу і штодзённага жыцця насельніцтва Беларусі ў гады германскай акупацыі. У ёй прадстаўлены як загады, распараджэнні, цыркуляры, інструкцыі, разнастайныя ўказанні і перапіска чыноўнікаў акупацыйнай адміністрацыі ў Генеральнай акрузе Беларусь, так і дакументы, якія дасылаліся сюды з кіраўніцтва рэйхскамісарыята «Остланд» у Рызе. Наяўныя дакументальныя матэрыялы дазваляюць рэканструяваць асобныя аспекты стану эканомікі і паўсядзённага жыцця насельніцтва ва ўмовах германскага акупацыйнага рэжыму.

Галоўным накірункам дзейнасці акупацыйных структур было забеспячэнне эканамічных патрэб Германіі. Улады адчувалі недахоп працоўных рэсурсаў, а таксама варожае стаўленне насельніцтва і былі вымушаны ісці на пэўныя прапагандысцкія крокі, каб палепшыць сітуацыю з рабочай сілай. Так, паводле крыніц Калекцыі, пастановай ад 24 красавіка 1942 г. прадпісвалася ўвядзенне страхавання з нагоды няшчаснага выпадку і хваробы мясцовага насельніцтва (за выключэннем яўрэяў і цыганоў) на тэрыторыі Генеральнай акругі Беларусь.

Страхованне на выпадак хваробы павінна было ўключаць грашовыя выплаты пры нараджэнні дзіцяці, медыцынскае абслугоўванне сям'і «бальнічнай касай», медыцынскую дапамогу пры няшчасных выпадках на вытворчасці і прафесійных хваробах. Страховы ўзнос павінен быў складаць 8 %. Прадпісанне ўступала ў сілу з 1 кастрычніка 1943 г. [1, арк. 6–10].

Шмат увагі ў матэрыялах Калекцыі надаецца эканамічным пытанням, асабліва становішчу ў сельскай гаспадарцы, з пункту гледжання вырашэння вайсковых задач. Так, у запісцы ад 8 красавіка 1943 г. прапановаліся крокі па інтэнсіфікацыі выкарыстання акупаваных тэрыторый ва ўмовах, якія склаліся. Па-першае, адзначалася неабходнасць размяшчэння дадатковых ваенных баз з даручэннем праводзіць аперацыі ў пэўным рэгіёне, што павінна было б стабілізаваць ваенную сітуацыю і спрыяць барацьбе з партызанамі. Па-другое, далейшае рэгуляванне сельскагаспадарчай вытворчасці і стварэнне аднаасобных гаспадарак на ўсходніх тэрыторыях Беларусі і адначасовая перадача ім уласнасці. Па-трэцяе, паступовая прыватызацыя сельскай гаспадаркі і гарадскога і прамысловага сектара на Захадзе і Усходзе [2, арк. 24–32].

Асабліва ўвага звярталася на фінансавую сферу, дзе акупацыйныя чыноўнікі ставілі пытанне аб кошце вядзення вайны. У рамках гэтай праблемы раглядалася і падатковая сістэма на тэрыторыі акупаванай Беларусі. У наяўных крыніцах падкрэсліваецца, што ўся эканамічная структура Беларусі істотна адрознівалася ад эканамічнай мадэлі імперыі і Остланда, таму падатковыя паступленні тут былі іншымі. Савецкая эканамічная мадэль

не магла быць хутка ліквідавана, таму акупанты мадыфікавалі савецкую падатковую сістэму згодна іх патрэбам. Праблему падаткаабкладання насельніцтва планавалася вырашыць у выглядзе падатку з абароту або падаходнага падатку па нямецкім узору. Але такі парадак сутыкнуўся з вялікімі цяжкасцямі: адсутнасць дакументаў бухгалтарскага ўліку, часам непісьменнасць насельніцтва, неразуменне насельніцтвам складанай падатковай тэрміналогіі, якая існавала ў Германіі. Таму планавалася ўвесці падушны падатак і сельскагаспадарчы пазямельны падатак. Грамадзянскі, падушны падатак складаў 16 нямецкіх марак. Тарыфы сельскагаспадарчага пазямельнага падатку былі ад 3 да 40 нямецкіх марак за гектар зямлі. Але тарыфы ў 1943 г. планавалася павысіць. У дзяржаўных прадпрыемствах галоўную ролю адыгрываў падатак з абароту. Акрамя таго, існаваў падатак з абароту па савецкай сістэме, паводле якой ён спаганяўся з вытворцы адзін раз. У адрозненне ад нямецкага падатковага права ў акрузе Мінск не існавала падатку на гандаль [2, арк. 33–40]. Увогуле розніца паміж нямецкай і савецкай падатковымі сістэмамі існавала вялікая. У Германіі, напрыклад, у большай ступені, чым у СССР, ўлічвалася сямейнае становішча.

Як адзначалі акупацыйныя чыноўнікі, на ніжніх ступенях падаходнага падатку нагрузка на асобнага падаткаплацельшчыка была значна вышэйшай згодна з савецкім правам, чым нямецкім. У той час як паводле нямецкай сістэмы ваенная надбаўка ўсталёўвалася да падаходнага падатку з гадавым прыбыткам ад 2 400 нямецкіх марак, рускі падатак уводзіўся таксама для самых маленькіх даходаў. У савецкім падатковым праве нагрузка была значна ніжэйшай пры больш высокіх даходах і ступенях падаходнага падатку, чым у нямецкім праве [2, арк. 33–43].

У 1943 г. немцы асабліваю ўвагу пачынаюць звяртаць на бежанцаў, што знаходзіць сваё адлюстраванне ў захаваўшыхся крыніцах. Як адзначалася, у выніку нямецкага адступлення каля 200 000 мясцовых сем'яў адступілі разам з нямецкімі войскамі. Акупацыйныя ўлады ГKB задаваліся пытаннем, што рабіць з гэтымі людзьмі і як іх выкарыстаць у якасці працоўнай сілы. З улікам, што гэта былі ў асноўным сяляне, прапаноўвалася нават вылучыць зямлю для апрацоўкі [2, арк. 48–49].

Вельмі каштоўнымі з'яўляюцца звесткі аб дэмаграфічнай сітуацыі ў асобных акругах, нацыянальным складзе насельніцтва, узаемаадносінах розных груп насельніцтва, нацысцкай палітыцы генацыду і вывазе насельніцтва ў Германію.

Так выглядаў нацыянальны склад насельніцтва г. Ліда на 8 красавіка 1943 г.: 76 карэнных немцаў, 66 657 беларусаў, 192 474 палякаў, 2 963 літоўцаў, 225 украінцаў, 531 татар, 4 419 яўрэяў, 268 чалавек розных нацыянальнасцей. Спачатку ў рэгіёне дамінавалі палякі, але хутка немцы вырашылі замяніць іх на ўсіх галоўных пасадах на беларусаў. Былі закрыты польскія школы, а замест іх пачалі працу беларускія школы з беларускімі настаўнікамі. Акупацыйнымі ўладамі адзначалася, што ў выніку гэтага вельмі прыкметнымі сталі напады польскіх актывістаў на прадстаўнікоў улады

беларускага паходжання. Партызанскія фарміраванні, што складаліся ў асноўным з былых салдат, тых, хто ўцякаў ад прымусовых работ, яўрэяў, сялян, якіх павінны былі вывезці ў Германію, знаходзілі таксама найбольшую падтрымку сярод беларускага насельніцтва.

Яўрэі, якіх налічвалася ў Лідскім раёне каля 20 000, былі масава знішчаны ў выніку акцыі ў маі 1943 года. 4 500 чалавек, што засталіся, былі размешчаны ў лідскім і шчучынскім гета [2, арк. 50–54]. У раёне знаходзілася каля 8 000 бежанцаў. Здольных да працы вывезлі ў Германію, але іх большая частка лічылася непрыдатнай, бо складалася з дзяцей і старых людзей. У цэлым працоўныя рэсурсы раёна налічвалі па картатэцы 66 054 чалавекі. З іх 9 365 падалі заяўкі на працу ў Германіі, усяго быў накіраваны 23 751 работнік. На прымусовую працу ў Германію адаслалі прыкладна 2 500 мужчын і жанчын [2, арк. 52–54].

Становішча ў Вілейскай акрузе разглядалася акупацыйнымі ўладамі ў такіх аспектах, як 1) дзейнасць партызан; 2) польскае пытанне; 3) яўрэйскае пытанне.

Партызанскі рух першапачаткова быў падаўлены няцымі да мая 1942 г., але з лета партызаны зноў перайшлі да актыўных дзеянняў і пачалі ствараць сур'ёзную пагрозу для акупантаў. Як адзначаў кіраўнік Вілейскай акругі 8 красавіка 1943 г., партызанская дзейнасць наносіла большы ўрон, чым ваенныя падзеі [2, арк. 57]. У якасці контрмер прапаноўвалася актывізаваць прапагандысцкую работу і актыўнае супраціўленне. Але прапагандысцкая дзейнасць насіла вельмі абмежаваны характар, бо часам немагчыма было дабрацца да небяспечных раёнаў, і яна не мела вынікаў, калі яе праводзілі немцы. Мясцовыя прапагандысты, былыя палонныя, таксама не маглі выступаць без узброенай аховы. Акрамя таго, сама каштоўнасць прапаганды ўжо стаяла пад сумненнем, бо і тут партызаны мелі пэўны ўплыў, як адзначалася ў крыніцах [2, арк. 58].

Тактыка ўзброенага супраціву выглядала наступным чынам: усе вёскі ўздоўж чыгуначных шляхоў знішчаліся, а іх жыхароў вывозілі, што спачатку рабілася каля месцаў падрываў. Кіраўніцтва Вілейскай акругі выказвала сумненне ў эфектыўнасці такога падыходу.

Вынікамі дзейнасці партызан былі наступныя: да 25 лютага 1943 г. былі забіты 7 нямецкіх жандармаў; 3 нямецкіх сельскагаспадарчых упраўляючых; 7 галандцаў; 6 мужчын, якія займаліся аховай леса; прыкладна 30 мужчын з арганізацыі Тодта; 110 мужчын з мясцовай аховы; 106 членаў малодшага кіравання, старастаў супалак і вёсак і мясцовых працаўнікоў асабістых нямецкіх штабоў; 46 членаў ахоўных каманд; прыкладна 500 мясцовых жыхароў. Адпаведна, масавыя забойствы сямей мясцовай аховы значна ўплывалі на настрой яе членаў.

Гаспадарчыя страты былі яшчэ большыя для ўлад. Вялікая колькасць прамысловых прадпрыемстваў і асабістых гаспадарак знаходзілася пад кантролем партызанскіх атрадаў. Што датычыцца гаспадаркі ў вобласці, то партызаны адабралі кароў 1 000 галаў; свіней 1 100 галоў; авечак 2 238 галоў;

птушак 1 900 штук; жыта 945 т; пшаніцы 150 т; ячменю 325 т; аўса 500 т; грэчкі 20 т; бабовых 50 т; ільнянога зерня 10 т; ільнянога валакна 26 т; канаплянага валакна 7 т; сена 850 т; саломы 500 т; масла 3,65 кг; вяршкоў 970 кг; тварагу і сыру 700 кг. Сюды яшчэ адносіцца безліч кармавых раслін, такіх як лубін, віна пасяўная, палявы гарошак, проса і гэтак далей. З усіх 27 лесапільных заводаў па стане на 25.02.1943 працавалі толькі 6. Большасць была знішчана ці занята партызанскімі атрадамі [2, арк. 59–61].

Польскае пытанне адыгрывала ў акрузе важную ролю з пункту гледжання кіравання. Уся ніжэйшая адміністрацыя складалася з палякаў, і такім чынам яны атрымалі магчымасць кіраваць гаспадаркай, асабліва сельскай і лясной. Але да пачатку 1942 г. адбыліся змены, усіх без выключэння тагачасных раённых бургамістраў польскага паходжання замянілі на беларусаў. Таксама палякі былі зняты з усіх кіруючых пастоў. Але ва ўсіх сферах гэта зрабіць было немагчымым, у лясной гаспадарцы і прамысловасці ўлады не змаглі знайсці ім замену сярод беларусаў. Па меркаванні немцаў, гэта было звязана не з тым, што беларусы атрымалі іншую адукацыю, але з тым, што яны мелі зусім іншае прадстаўленне аб рэчах і іншае стаўленне да зямлі, што было абумоўлена знаходжаннем пад савецкім рэжымам [2, арк. 55–60]. Пры гэтым вырашэнне польскага пытання і пазбаўленне іх уплыву лічылася абавязковым, адначасова было неабходным даць добрую адукацыю беларускай моладзі ва ўсіх патрэбных навуковых галінах.

У 1941 г. у Вілейскім раёне пражывала прыкладна 20 000 яўрэяў, з якіх засталася каля 3 000. З іх ніхто не застаўся жыць на старым месцы. Усе гета ліквідавалі. 2 850 яўрэяў размеркавалі паміж палявым паркам і будаўнічай службай сухапутных войскаў у пасёлку Краснае. Каля 50 яўрэяў выкарыстоўвала для сваіх мэт СД. Прыкладна 100 чалавек адаслалі ў невялічкае гета, падпарадкаванае адміністрацыі, і там яны працавалі ў майстэрнях. Прагназавалася, што яўрэйскае пытанне ў раёне будзе хутка канчаткова вырашана [2, арк. 61].

Галоўным для акупацыйных улад заставалася пытанне выкарыстання працоўных рэсурсаў. Гэтай праблеме, якая ўздымалася рэгулярна, прысвечана большасць дакументаў Калекцыі. Так, 9 красавіка 1943 г. была прадстаўлена запіска, у якой аналізавалася эканамічнае значэнне беларускіх тэрыторый для рэйха. Генеральная акруга Беларусь разам з астатнімі акупаванымі акругамі, на думку немцаў, як рэзервуар працоўных сіл мела вельмі вялікае значэнне, але вось яе гаспадарчая дапамога ў параўнанні з іншымі акругамі, як напрыклад, Украіна, не ўяўляла каштоўнасці. У адносінах да сельскай гаспадаркі і загатоўкі сыравіны акруга была важнай крыніцай торфу і драўніны [2, арк. 72].

Германскія ўлады сцвярджалі, што індустрыя Беларусі, якую можна было параўнаць з адным якім-небудзь вялікім горадам рэйха, з'яўлялася для іх вельмі важным рэзервуарам працоўных сіл. Галоўнай праблемай выкарыстання працы мясцовага насельніцтва была савецкая мадэль арганізацыі працы і безадказнасць работнікаў [2, арк. 72]. Пастаўкі рабочых у Германію

на 1943 г. мелі выключную значнасць. Генеральная акруга адаслала ў рэйх да красавіка 1943 г. 40 000 остарбайтараў, з якіх большая частка была схоплена падчас паліцэйскіх акцый.

Прапаноўваліся шляхі інтэнсіфікацыі працы ў гэтым накірунку. Напрыклад, паляпшэнне ўмоў для остарбайтараў пры перавозцы ў рэйх, а таксама змена назвы «остарбайтар» на абазначэнне нацыянальнасці ў дакументах ці стварэнне знака, які б паказваў колер краіны. Асобныя меры павінны былі быць распрацаваны адносна моладзі. Звярталася ўвага на неабходнасць прафесійнай адукацыі. Сцвярджалася, што на тэрыторыі генеральнай акругі шмат рабочых, але назіраецца недахоп добрых спецыялістаў.

У прамысловасці мелася дастаткова працоўных сіл. Паляпшэнне вынікаў улады бачылі ў неабходнасці ліквідацыі шматлікіх перашкод, якія адносіліся да сферы кіравання людзьмі, але часткова былі звязаны і са старым абсталяваннем на вытворчасці, недапушчальнымі ўмовамі на прадпрыемствах. Па нямецкім прыкладзе ўводзіліся мерапрыемствы па перадухіленні няшчасных выпадкаў, адводзіліся сцёкавыя воды, рабілася добрае асвятленне, вырашалася пытанне наконт прыбіральні і месц, дзе работнікі маглі памыцца. Распрацоўвалася пытанне ўвядзення асабістага страхавання, стварэнне спецыяльнай установы «Страховое таварыства Беларусі» планавалася на 1 ліпеня 1943 г. Яно павінна было займацца пенсійным і сацыяльным страхаваннем. Асобная ўвага звярталася на зароботную плату. Як сцвярджалася ў запісцы, праз увядзенне здзельнай зароботнай платы немцы змаглі дасягнуць на некаторых прадпрыемствах значнага павышэння працаздольнасці. Асаблівае значэнне надавалася калектыўнай здзельнай зароботнай плаце з мэтай матывацыі работнікаў. Падкрэслівалася пытанне неабходнасці інфармавання аб гігіене. Нягледзячы на неймаверна цяжкія жыллёвыя ўмовы, акупацыйным уладам удалося адхіліць узнікненне эпідэміі і падтрымліваць стан здароўя работнікаў на задавальняючым узроўні. Паказчыкі захворвання для ўлад былі задавальняльнымі і маглі сістэматычна паляпшацца.

У дакументах падкрэслівалася, што праяўленыя поспехі павінны быць адразу ж узнагароджаны, а лепшыя рабочыя – асабліва адзначаны. Улады імкнуліся дасягнуць таго, каб прадпрыемствы давалі сваім лепшым работнікам прадукты харчавання. «Калі мы імкнемся палепшыць харчовае забеспячэнне, выдаваць абутак, спецвопратку і дазволіць выдачу пэўных харчовых запасаў асабліва тым рабочым, якія вылучыліся поспехамі, тады гэта пачатак шляху, які прынясе нам поспех» [2, арк. 77].

Такім чынам, матэрыялы Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі Беларусь (фонд 370 Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь) утрымліваюць велізарны аб'ём новай фактычнай інфармацыі адносна эканамічнага выкарыстання беларускіх тэрыторый акупацыйнымі ўладамі і паўсядзённага жыцця грамадства, што дазваляе істотна пашырыць фактаграфічную базу даследаванняў гісторыі перыяду германскай акупацыі Беларусі, а таксама ўдакладніць палажэнні айчыннай гістарыяграфіі, датычныя страт гаспадаркі і насельніцтва за гады акупацыі. Новыя дакументальныя крыніцы пры

выкарыстанні сучасных метадалагічных падыходаў дазваляюць паглыбіць вывучэнне становішча ў акупаванай Беларусі на ўзроўні яе асобных рэгіёнаў, прадпрыемстваў і галін гаспадаркі. Вялікую каштоўнасць уяўляе кампартыўны падыход да ацэнкі ролі акупаванай Беларусі ў ваеннай эканоміцы Трэцяга рэйха ў параўнанні з іншымі Генеральнымі акругамі рэйхскамісарыята «Остланд».

Шмат увагі крыніцы надаюць т. зв. «польскаму пытанню» і «яўрэйскаму пытанню». Першае ўяўляла сабой для акупантаў неабходнасць выдалення з кіруючых структур усіх асоб польскага паходжання і замены іх беларусамі. Аднак тут яны сутыкаліся з праблемай пошуку падрыхтаваных кадраў, дзеля чаго планавалася арганізаваць прафесійнае навучанне для беларускай моладзі. У эканамічным аспекце разглядалася і «яўрэйскае пытанне», калі немцы, рэалізуючы палітыку «канчатковага вырашэння яўрэйскага пытання» сутыкаліся з дэфіцытам працоўнай сілы, бо яўрэі з'яўляліся ў асноўным кваліфікаванымі работнікамі.

У нямецкіх дакументах адзначалася: «Мы павінны імкнуцца да таго, каб псіхалагічна правільна настроіць мясцовае насельніцтва. Калі гэта разнастайнасць умоў будзе выканана, тады стане магчымым перадаць Рэйху ў распараджэнне вялікую колькасць усходніх рабочых, а таксама нямецкай індустрыі, якая з-за налётаў бамбардзіроўшчыкаў павінна вытрымаць цяжкія выпрабаванні, і якая ў сувязі з пастаяннай мабілізацыяй нямецкіх рабочых сіл у шэрагі вермахта перажывае крытычныя часы. Мы павінны імкнуцца да таго, каб ва ўласнай эканоміцы дасягнуць павышэння прадуктыўнасці працы сярод беларускіх рабочых, каб, магчыма нязначны эканамічны сектар Беларусі, усё-такі па сваіх сілах, па сваёй сыравіне і г.д. мог зрабіць значны вайскова-эканамічны ўнёсак» [2, арк. 78].

ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 370. Воп. 1. Спр. 1256.
2. НАРБ. – Фонд 370. Воп. 1. Спр. 1264.

Поступила в редакцию 01.04.2019